

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

ÍRÓFELESÉG?!

(Elhangzott Ratzky Rita *Családi levelek – Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával* című kötete bemutatóján, 2018 júniusában a Petőfi Irodalmi Múzeumban.)

SZENDREY JÚLIA személyisége akkor is mindenképpen a legszervezebb része volna a magyar irodalomnak, ha egy sor sem maradt volna fenn tőle. Két oknál fogva is. Az egyik az, hogy Petőfi Sándor szerelme és felesége volt, a másik pedig az, hogy Arany János írt egy verset róla, amelyet ugyan életében sosem tett közzé, de fia, Arany László sajtó alá rendezte, amikor 1888-tól megkezdődött a költő hátrahagyott iratainak kiadása. Megjelent ezenkívül a Ráth Mór-féle kanonikus kiadásban is, a hátrahagyott verseknek szentelt kötetben. Ebben a versben egy nagyszerű rémballadát olvashatunk, amelyet olyan probléma nélkül – vagy csak olyan nehézségekkel szembenézve – kellene és lehetne elemeznünk, mint ahogy Sir Patrick Spens vagy más szerzők korabeli balladáit, már ha nem volna áthallása egy valóságos személy, egy valóságos egyéniség és egy valóságos történet iránt. A vers „külsője skót, a belseje magyar”, mint ahogy maga Arany írta egyszer kifakadva egy költőbarátjának, aki nem vette észre mindezt. De mások ráismertek, pontosabban ráismerni véltek Szendrey Júlia alakjára a versben, mert Arany – mint éppen ebből a kötetből kiderül – bensőséges, családias, baráti viszonyban volt nemcsak Máriával, Júlia húgával, Gyulai Pál feleségével, és emiatt az egész Gyulai családdal, hanem magával Júliával is. Ez az Arany-levelezés néhány utalásából is egyértelműen kiderül. Az a szörnyű gyász taszította őt *A honvéd özvegye* megírására, amely Petőfi elvesztése után fogta el őt, vagy az a bizonytalanság, amelyet azok miatt a hírek miatt érzett, amelyek egy ideig még éltették benne a reményt, hogy barátja még él. Tehát nem azért írta, mert bántani akarta volna Júliát. Mindenesetre már csak e miatt a vers miatt is főszereplőként tárgyalná Szendreyt az utókor, mind az Arany-, mind a Petőfi-életmű tárgyalása során, még ha maga Szendrey Júlia egy sort sem írt volna.

De mit tesz Isten, nem minden papír vész el, sőt, nagyon sok megmarad, bár sajnos nem annyi, amennyi kéne. Így aztán néhány előzetes közlés után – amelyek például a már publikált, de össze soha nem gyűjtött verseket szedegették össze a század elején – bombaként robbanhatott az a *Szendrey Júlia levelesládájának* elnevezett irathalmaz, amelyet Mikes Lajos jóvóltából vehetett kezébe a nyájas olvasó 1928-ban, majd 1930-ban, ráadásul rögtön egy regény, pontosabban egy regényes feldolgozás keretében. Azóta persze szerencsére újabb papírok csatlakoztak hozzá. Buza Péter például a *Bagolyröpte Pest felett* című könyvében írt a Horvát családról, Júlia második férjének családjáról, és ebben rengeteg dokumentumot érintett. Azonkívül az utóbbi időben Gyimesi Emese is rengeteget foglalkozott a kérdéssel. Olyan forráscsomag került tehát elő, amely föltétlenül kihívta az újraértelmezést.

Érdemes röviden áttekinteni, mi az, ami megtörtént, és mi az, ami nem történt meg tudománytörténetileg ezen a területen. Nagyon sokáig szinte kizárólag erkölcsi, erkölestörténeti megközelítés diktálta az értelmezéseket, tehát a magyarországi polgári élet vagy a 19. századi erkölcsi normák alapján tárgyalták Szendrey Júliát. Például azt, hogy illik-e eldobni az özvegyi fátyolt tíz nappal a gyászév letelte előtt, valamint, miután előkerült a Mikes-féle anyag, azt, hogy mi lehetett az a rejtelmes pornógyűjtemény, amelyet a második férj nézegetett, és amelyről a halálos ágyán fekvő Júlia írt búcsúlevelében. (Ezt a

búcsúlevelet egyébként édesapja, a matuzsálemi korú Szendrey Ignác, aki kilencvenöt éves volt, amikor meghalt, sosem kapta meg.) Ebben a levélben nyíltan megvádolja férjét olyan dolgok kísérlétével, amit, hogy finoman fogalmazzak, molesztálásnak nevezhetünk, de amit a férje a maga részéről a házastársi kötelesség teljesítéseként nevezett meg. (Heltai Gáspár még „kuszpitálásnak” hívta.) A szakirodalom tehát nagyon sok dolgot feltárt, és emiatt kezdtük jobban megismerni Júliát. Másokat pedig fellelkesített az ő alakja, az írók és a filozófusok részéről is.

Haynauk valamelyik segédje – Haynau különben itt, azaz a Károlyi-palotában, a mostani ülésünk színhelyeül szolgáló teremmel szomszédos szobában írta alá a halálos ítéleteket, szóval a legjobb helyen vagyunk, amikor arról a bizonyos hercegről beszélünk, aki egyes legendák szerint orosz, mások szerint német vagy osztrák – gálánsan felajánlotta Júliának, hogy ha a szeretője lesz, akkor szerez neki útlevelet, különben deportáltatja. (Ez már csak így szokás lovagias férfiaknál, akik ráadásul hercegek és tábornokok is.) Ha elolvassuk a leveleket, kiderül, hogy ez a közeledés – próbálok valahogy érzékletesen fogalmazni – a legocsmányabb barátnői pletyka lábvizébe áztatva történt meg. Mindaz, amit ráaggattak szegény Júliára, vagy cselédpletyka, vagy a barátnői és pártfogónői erkölcsi elítéléséből származó folyosói pletyka, amelyeket aztán a legnagyobb örömmel fogadtak olyan nagy irodalomtörténészek is, mint maga Hatvany Lajos.

Ratzky Rita kiadása szerencsére nem erről az oldaláról ragadja meg Szendreyt, tehát nem regényesít, mint ahogy, mondjuk, Herczeg Ferenc. Hatvany kapcsán valószínűleg nagyon is igaz van Ratzkynak, amikor azt írja, hogy vele egyszer nagyon csúnyán bánhatott egy nő, és ezt Szendrey Júliában véli felismerni. Mindenesetre Hatvany az, aki talán a leghatékonyabban rontotta ennek a derék nőnek az erkölcsi hitelét.

Zárjuk most be ezt a gondolatmenetet, mert ott tartottunk, hogy tudománytörténetileg a források feltárása nyomán – nagyon helyesen – megnyílt a lehetőség, hogy tisztázzuk Szendreyt egy csomó alaptalan vád alól, és közelebb mehessünk a valóságos lelkületének, gondolkodásmódjának a megismeréséhez. De a legfontosabb kérdés mégiscsak az – legalábbis, ha az egész személyiséget figyelembe vesszük –, hogy milyen író volt, milyen költő volt, milyen műfordító volt, mennyiben úttörője a magyar nőirodalomnak, amelynek akkor éppen nem volt olyan különösebb dagálya, amikor ő elkezdte. Azt hiszem, az sem igaz, amit Hatvany az erkölcsi elítélés mellett még úgy mellesleg hozzáragaszt a Szendrey-képhez, hogy a legrosszabb Petőfi-epigon, hogy Petőfit utánozná a naplóiban, ugyanúgy, ahogy a gyermektegy verseiben. Ezzel, ahogy költőként a legelítélőbbben, a leglekezelőbbben szól róla, nem értünk egyet. Másrészt az is árnyalhatja a képet, hogy Hatvany még egy csomó anyagot nem ismerhetett, most tehát végre itt az ideje, hogy egy nem akármilyen személyiséget, egy írónőt megismerjünk, és elkezdjük beilleszteni őt a magyar irodalom történetébe.

Szendrey az 1840-es években kezdett el írni, már Petőfi megismerése előtt írt naplót, és foglalkozott irodalmi tervekkel. A nagy udvarlói karból, amely körülvette, és amelynek egyikéhez-másikához a papája is próbálta néha hozzáadni, a sok úri gyerek között botrányosan kirítt egy zseni. Ez volt Petőfi, és nem mondhatjuk, hogy különösképp vagy feltűnési viselkedéséből választotta volna őt, vagy azért – amivel egyesek szintén megvádolják –, hogy a Petőfivel való házasság révén gondolta a saját karrierjét egyengetni, hogy az ő hátán vagy vállán kapaszkodhasson fel az irodalom mennyországába, mint afféle lajtorján. Nem.

Fontos számításba venni, hogy azelőtt is volt már egyszer virágzása a költőnek, gondolok itt a göcseji Helikonra és ehhez hasonlókra. Azt viszont ki lehet jelenteni, hogy a reformkori sajtónak az a típusa, amelyik rendelkezésre állt szépirodalmi szövegek közlésére is, nem kedvezett a nőíróknak. Ennek ellenére Szendrey rendszeresen publikált verseket, 1856-tól, tehát Petőfi halála után, ezenkívül fordítóként is feltűnt, és aztán megjelent a fő művének nevezhető *Andersen-fordítás*. Sokan vádolták azzal, hogy a Jókai által lehozott naplórészlet különbözik attól, ami a később előkerült autográf kéziratban olvasható, de aztán kiderült, hogy csak azokban a dolgokban különbözik, amelyeket Petőfi saját maga javított benne, a Jókai-val való megbeszélés után. Tehát azokat a szövegeket is komolyan kell venni, melyek még a férje életében jelentek meg.

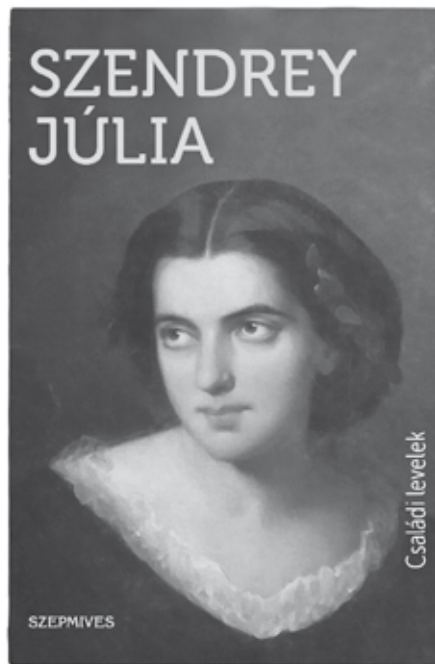
Költészetéről elmondható, hogy semmiképp sem Petőfi-epigon. Megértette és átvette azt az alkotómódszert, amelyet Petőfi is használt, a népies kezdeményezések sokféleségétől kezdve, Csokonai, Bajza és Kunoss iskolájáig, és mégis valami egészen mást csinált. Hiába ismerte Petőfit, a népies manírban is olyan különlegeset és egyedül tudott alkotni, ami megállja a helyét.

Szendrey és Arany költészetének hasonlóságáról is érdemes röviden szót ejteni. Arany 1852 és '55 között sokat kísérletezett. Ezeket a verseit egy Arany-összesben nehezebb megtalálni, mert időnként összevonva, néha meg külön, *Népdal 1.* és *Népdal 2.* címen szerepelnek,

de van, hogy csak a kezdősorok mutatójában lehet őket megtalálni. De ha megtaláljuk, és elolvassuk őket, akkor rájövünk, hogy Arany is keservében írta ezeket a szövegeket. A keserűsége mindkettőjüknek, tehát Aranyak és Szendreynek is minden oka megvolt, de nála felmerül egy különlegesség is, ami aztán más írásaiban, a naplójában és a hűgával folytatott levelezésében is egyértelművé válik, ez pedig nem más, mint a halálvágy motívuma, ami ugyanakkor nem hasonlít azokra a változatokra, amelyeket természetesen ismert a francia vagy a német irodalomból. Hiszen nagyon sokat olvasott, regényeket és novellákat, olyan romantikus és vadromantikus történeteket, amelyek nem is voltak lefordítva akkor még magyarra, és csak később fordították le őket, vagy soha. Megkerülhetetlenek ebből a szempontból George Sand regényei, akihez mindig hasonlították, vagy, hogy mást, egy németet is mondjak, Theodor Mügge. De lehetne sorolni még jó párat, rémregényírókat, például Eugène Sue-t, vagy épp olyanokat, akiket maga Petőfi is nagyon szeretett és időnként magasztalt is, Dickenszel az élen. Tehát Szendreynél másfajta halálvágy jelenik meg, eltérő a romantikában elterjedtől, mint a magyar irodalomban például Bajza vagy Vörösmarty. Több köze van a fizikai szenvedéshez, melyre, úgy látszik, korábban is meglehetett minden oka. Nagyon nehéz kórtörténetileg rekonstruálni a rákot, amelyben végül fiatalon meghalt, de az biztos, hogy voltak előzményei. A lelki betegségekről és arról, hogy miféle családi bajokat és konfliktusokat zúdított a nyakába mindkét házasságával, arról most megint ne beszéljünk, elég, ha azt a légtörténetet elképzeljük, amelyben

élnie kellett. A Bach-korszakot természetesen át lehetett élni nőként olyan víg özvegy módjára, mint akik a Tolnai Lajos regényeiben fordulnak elő megrovólag, és amelyet próbáltak derék barátnői Szendreyre is ráerőltetni. De át lehetett élni így is, befelé fordulva, önmardosva, a halálra vágyva.

Van még egy különlegesség, ami megint Aranyhoz hasonlítja őt, nevezetesen a lélek halhatatlanságának és a test halandóságának képzete, amely szerint a földi élet porrá zúzza az egyéniséget és mindent, ami élt valaha, azért, hogy majd legyen hely az újabb élőknek. Ez tehát egy teljességgel materialista felfogás, amelynek néhány másik eleme a korban divatos volt, elég Mentovich Ferencre vagy Petőfi néhány kijelentésére gondolni a lélek halandósága vagy halhatatlansága kapcsán. Mi lesz a lélekkel? Van-e lélekvándorlás? Petőfi híres verse, a *Halhatlan a lélek*, amelyet Ratzky Rita könyvében hosszan elemez, ahogy korábban más vonatkozásban szintűgy tette, és

LÁBJEGYZETEK:

¹ Szendrey Júlia *Levelesládájának kincsei*, Arany János *Elveszett kéziratjai*, Petőfi Sándor *Ismeretlen kéziratjai*, s. a. r. Mikes Lajos, Budapest, Lantos, 1928; Szendrey Júlia *Ismeretlen naplója, levelei és halálóságán tett vallomása*, s. a. r. Mikes Lajos, Demői Kocsis László, előszó Bethlen Margit, Budapest, Genius, 1930.

² Buza Péter, *Bagolyröpte Pest felett: Szendrey Júlia nemzetsége*, Budapest, Budapesti Városvédő Egyesület, 2016.

³ Ratzky Rita szakdolgozatként hivatkozik rá, de ennek több részlete, illetve más tanulmányok is megjelentek a szerzőtől a témában, ld. pl. Gyimesi Emese, „Ugy jártok, mint a pillangó, mely a tűzbe száll” *Szendrey Júlia irodalmi pályájának problémakörei*, 2000, 2013/2, 48–60; Uő., *Az excentrikus nő és a múzsa (Szendrey Júlia alakja a magyar kulturális emlékezetben)*, Hévíz, 2015/6, 463–469.

⁴ *Keleti mesék*, vál. Honti János (Fabula), Budapest, Bibliotheca, 1943.

Halj meg, midőn legboldogabb vagy!

Julia

Szendrey Júlia kézírása

Arany *Honnan és hová?* című verse rokonok, ugyanabból a témakörből veszik témájukat. Mindkettő felvázolja a consensus omnium bonorumot, hiszen így szokták hívni a teológiában azt a tételt, mely szerint minden kultúrnép, még a legvadabb is, hisz istenben és a lélek halhatatlanságában, csak az változik, hogy milyen formában. Kivéve a művelteket, amelyek egy másik Arany-vers megjegyzése szerint nem részesei az emberiség konszenzusának: „Mikép egy isten-atyja van / Az égben e családnak, / Kit (a művelteken kívül) / Minden népek imádnak” (*Gondolatok a béke-congressus felől*). Van egyrészt a lélekvándorlás, de van emellett nyolc-tíz másik változat, melyeket felsorol a *Honnan és hová?*-ban, és amelyeket – érdekes módon ebben a kötetben teljes egészében közölt szövegben – Szendrey Júlia is latolgat, és ha nem csalódom, naplójának egy olyan részében, amelyet a násztútján írt, Koltón. *A szerelem országa* című Petőfi-versnek eddig csak a Gyöngyösi István-féle előzményét nézte meg a filológia, de senki nem ment utána annak, hogy ezen a hosszúra nyúlt, kora őszi költői tartózkodáson valójában két író is viaskodott egymással, még akkor is, amikor éppen nem szóltak egymáshoz. Ott született írásaikban mindketten valahogy azt igyekeznek körüljárni, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a szerelem mint az öröklét egyetlen megfogható bizonyítéka és az a pusztulás, amely vár ránk, és amelyet az ősz körénk varázsol. Mind a ketten eljutottak valahova ebben a gondolatmenetben, olyannyira, hogy Petőfinél, *A szerelem országában* még az öngyilkosság a legpozitívabb lehetőség, fel is kötik magukat a fára a derék férfiak.

A költő mellett a műfordító Szendreyről is beszélünk kell, különösen azért, mert, azt hiszem, nem kell bizonyítani, hogy Andersen nélkülözhetetlen, hihetetlenül fontos szerző, talán az emberiségnek adott egyik legnagyobb ajándék. (Én legalábbis nem szeretnék olyan gyerekekkel találkozni, akik legfeljebb csak az internetről ismerik a műveit, japán rajzfilmes feldolgozásban.)

A műfordításokat tartalmazó nagy fejezetnek van egy hallatlanul izgalmas vonása, ugyanis Ratzky Rita megkereste azokat az eredeti német szövegeket, amelyekből Szendrey dolgozott. Van ezek között olyan, amelynek van újabb kiadása is, de a sajtó alá rendező a régieknek is utánajárt, így össze tudta vetni Szendreyét az utána következő magyar fordításokkal is. Nagyon izgalmas, hogy csak egy teljes magyar Andersen-fordítás van, Hevesi Lajosé, amely németből készült és szintén az 1920-as években jelent meg három kötetben. Ratzky a szövege összevetése révén bebizonyítja, hogy Hevesi sok esetben felhasználta Szendrey fordítását, és ahol olyan jó megoldást talált, amelyre ő sem tudott jobbat, átvette Szendreytől a fordulatot. Az utánuk következő többi Andersen-fordítást is nagyon tanulságos végigolvasni, ugyanis nem akárcik készítették, Rab Zsuzsa és Vas István, de ezek válogatások, tehát van olyan mese, amelyet Vas István nem fordít le, de Rab Zsuzsa igen, vagy fordítva. Mindegyik kiállja a versenyt, pedig ezek nem könnyű szövegek, és amennyire ezt én meg tudom állapítani, a dán eredetihez képest is jók. (Természetesen nem tudom ezt teljességgel megítélni, főleg amiatt sem, hogy ezek a fordítások közvetítő nyelvből készültek; az elemzéshez dán szakirodalmat kellene használni, hiszen nyilvánvalóan van jó néhány dán disszertáció, amely arról szól, hogy Andersen

a világban milyen fogadtatásra talált, és így tovább. Tehát akad még munka ezen a területen a skandinávistáknak is.)

Azt hiszem, mindenkinek azok a legmaradandóbb gyerekkori olvasmányélményei, amikor egy klasszikussá vált és prózaíróként is jelentőssé vált nagy költőt olvas először életében. A gyerekkori élményeim közül számomra legmaradandóbbakat mind lefordította Szendrey, például a *Paradicsomkert* címűt, amely a legmisztikusabb, legmitikusabb és a leginkább befolyásolt a keleti mese világa által. Ez a mese az *Ezeregynap* című perzsa mesegyűjteménynek a hatását is mutatja, különösen Dzsánsah történetét, amelyet Honti János fordított le később magyarra. Maga az egész gyűjtemény francia fordításban terjedt el a 19. században Európa-szerte. Andersent valamiért nagyon rokonnak érezte magához Szendrey. (Nem minden fordítás olyan, amelyet a kiadó ad, és megélhetésből vállalják. Petőfi például így fordított időnként, Arany pedig a másik utat próbálta, de a kiadónak az nem tetszett. Arany, aki, akárcsak Petőfi, nagyon szerette Dickenst, magától jött rá arra, hogy a *Martin Chuzzlewit* egy nagyszerű regény, felajánlotta egy pesti kiadónak, az visszautasította, mondván, hogy az túl jó a magyar olvasónak, tehát nem kell vele foglalatzkodni. Aztán késett is vagy húsz-harminc évet a magyar recepciója.) Mindenesetre nagyon fontos kiemelni azt az alkotó tevékenységet és azt a gesztust, amivel végül sikerült egy rohammal bevenni a magyar olvasók szívét és Andersen-olvasásra bírni őket.

Térjünk rá a harmadik, legfontosabb és talán legizgalmasabb dologra, a levelezésre. Itt furcsa tükörben látjuk mindkét Szendrey lányt: Marit, Gyulai Pál özvegyét, és Juliát, Petőfi özvegyét és később Horvát Árpád feleségét, tudniillik anya-leány viszonylatban mutatkoznak a levelekben, ami egészen hihetetlen, hiszen csak tíz év korkülönbség volt köztük. Mari anyácskámnak szólítja Juliát, és megdicsér néha embereket, mert azok, akármilyen hülyék is, rájöttek arra, hogy ők tényleg nagyon szeretik egymást, de annyira, hogy ez elválaszthatatlanná teszi őket. Díjazza tehát, ha valaki rájön, hogy ez nem a szokásos tinglitangli, amelyben receptekről, a férjek viselkedéséről, főzésről, nyaralásról és hasonlókról esik szó. Holott nagyon sokszor ilyesmiről is van szó a levelekben, mert el vannak egymástól szakítva, más-más városban élnek. Mari egyre betegebb, de maga sem tudja, mi baja van. Végül kolerában halt meg, de előtte idegbetegséggel kezelték Vihnyefürdőn, az idegi betegségnek valamilyen nagyon baljós változatában szenvedett, amely időnként teljes feledékenységben, időnként rohamokban, rémálmokban nyilvánult meg, amelyeket Mari nagyon érzékletesen tud leírni. Kettejük – nem teljes egészében megmaradt – levelezése azért is kincs, mert látszik belőle az, hogy menet közben a stílusukat is fenik egymáson. Meg is jegyzi egy alkalommal Mari, aki szerény, mivel ő a fiatalabb, és fensőbbeséges főnöknek tűnő nővérenek ír, aki mindent jobban tud, hogy „...haha, ezt nem gondoltad volna, hogy ilyen poént is tudok ám! Mert ez neked erről nem jutott volna eszedbe, nekem viszont igen! Na de hagyjuk!” – mondja nyájasan, és a poén után tovább folytatja a közönséges beszédet.

A kötet rendkívül sokféle irodalmi világot, műfajt kínál fel nekünk, gyönyörködtetés és tanulság céljából, ezért a könyv kiadását a lehető legnagyobb mértékben örömmel fogadtam és ajánlom mindenkinek. ♣